

Kampen om nationen?

De samordnade och enskilda bildningsprojekten och nationsformeringsprocessen 1780–1870, med särskilt fokus på det nationella i bildningsrörelsen kring 1800-talets mitt

Av Anne Berg, doktorand i Historia
vid Uppsala Universitet, <Anne.Berg@hist.uu.se>
Paper framlagd på den Utbildningshistoriska konferensen
i Stockholm 28–29 sept. 2006

Från slutet av 1700-talet och fram till ståndssamhällets avskaffande under slutet av 1860-talet genomgick det svenska samhället en strukturomvandling.¹ Samtidigt som denna förändring inleddes så började man att diskutera frågan om människan som bildbar och bildningen som ett sätt att ingjuta vissa värden, beteenden och kunskaper, däribland en nationaluppföstran eller en uppföstran till patriotism. Under denna tid uppstod också en rad bildningsassociationer och enskilda bildningsinitiativ, som syftade till att *bilda svenskar*, stärka nationalkänslan eller sprida en nationalanda till olika delar av den "svenska" befolkningen.² Det är bildningsprojekt av denna sort och deras nationsbyggande roll som utgör undersökningsobjekt i mitt pågående avhandlingsprojekt *Kampen om nationen – Nationsbyggare och nationsbildningar 1780–1860*.

Det övergripande syftet med mitt avhandlingsprojekt är att utreda hur nationsformeringsprocessen utvecklade sig i Sverige under en tidsera då samhället genomgick stora sociala, ekonomiska och politiska förändringar. Detta gör jag

¹ Jansson, Torkel, *Adertonhundratalets associationer. Forskning och problem kring ett sprängfullt tomrum eller sammanslutningsprinciper och föreningsformer mellan två samhällsformationer c:a 1800-1870*, Uppsala 1985, passim; Pettersson, Lars, *Frihet, jämlikhet, egendom och Bentham. Utvecklingslinjer i svensk folkundervisning mellan feodalism och kapitalism, 1809–1860*, Uppsala 1992, s. 9–11; Johansson, Stefan, *En omskriven historia. svensk historisk roman och novell före 1867*, Uppsala 2000, s. 11.

² Detta har visats av (bl.a.) Hedin, Greta, *Manbemsförbundet. Ett bidrag till göticismens och den yngre romantikens historia*, Göteborg 1928; Anér, Kerstin, *Läsning i blandade ämnen. Studier i 1790-talets press- och litteraturhistoria*, Göteborg 1948; Sörbom, Per, *Läsning för folket. Studier i tidig svensk folkbildningshistoria*, Stockholm 1971; Johannesson, Eric, "Massorna i samhällets förstuga. Om den liberala bildningsrörelsen vid 1800-talets mitt", i *Fataburen*, 1982; Jansson 1985. Se även Berg, Anne, *Bilda svenskar? Folkbildningen och kampen om nationen ca 1835–1870*, opubl. magisteruppsats i Historia, Uppsala (Universitet) 2005. Gällande undersökningsobjekten, som i en del fall brukar gå under benämningen "folkbildning", så använder jag definitionen "samordnade och enskilda bildningsprojekt" då detta inte utesluter en viss statlig inblandning, vilket folkbildningsbegreppet gör. Om folkbildningsbegreppet som motsats till statligt organiserad undervisning, se Sörbom 1971, s. 11.

genom att studera bildningsprojektens nationella ideologiöverföring – deras konstruktion av ett nationalmedvetande – och deras sociala och politiska karaktäristik. Avseende sällskapen så rör det sig till exempel om bildningsassociationer som Uppfostringssällskapet, Sällskapet för allmänna medborgerliga kunskaper, bildningscirkelarna för arbetare som startades under 1840-talet, Manhemsförbundet och Sällskapet för nyttiga kunskapers spridande. Gällande de enskilda initiativen så rör det sig till exempel om bildningstidskrifter som *Läsning för svenskar* och *Läsning för medborgare av alla klasser*.

I detta paper kommer jag att behandla en aspekt av mitt avhandlingsprojekt, nämligen att enskilda och samordnade bildningsprojekt med olika social och politisk karaktäristik, konstruerade och förmedlade olika nationella föreställningar och kunskaper. På en högre teoretisk nivå handlar det om att olika sociala och politiska grupper konstruerade och sökte skapa olika nationella medvetanden.³ Detta kommer främst att exemplifieras med projekten *Stockholms bildningscirkel* och *Sällskapet för nyttiga kunskapers spridande* och deras verksamhet under 1840- och 50-talen. Det övergripande syftet är att problematisera bilden av den svenska nationsformeringsprocessen som ett sakteligen utvecklat och enhetligt förlopp, samt att förevisa att en studie av de enskilda och samordnade bildningsprojekten kan generera ny kunskap om hur nationsformeringsprocessen utvecklade sig i Sverige under första hälften av 1800-talet.

En omtvistad nationsformeringsprocess?

Man brukar säga att Sverige "försvenskades" under 1800-talet.⁴ Man byggde nationalmuseum och nationalteatrar, skapade en nationallitteratur och en nationalhistoria; det svenska språket standardiserades och i folkskolan lärde sig de unga att de skulle vara "gud och fosterlandet" för evigt trogen. En vanlig bild av nationsformeringsprocessen är att befolkningen successivt integrerades i en enhetlig och homogen "nationell hög kultur" och ett nationalmedvetande.⁵ Men är denna bild av "försvenskningen" helt korrekt? Skall man anta att övergångssamhällets sociala och politiska konflikter inte påverkade nationsformeringsprocessen?

³ "Nationellt medvetande" är själva "nationens" grundförutsättning och jag ansluter mig till en syn på nationalismen som skapare av detta nationella medvetande. Jmf Henrik Höjers diskussion kring begreppet medvetande i Höjer, Henrik, *Svenska siffror. Nationell integration och identifikation genom statistik ca 1800–1870*, Hedemora 2001, s. 26 f. Nationalism som begrepp ges en ganska vid definition i min avhandling. Den avser alla föreställningar, idéer och bilder av nationen, det svenska eller det nationella, jmf Edquist, Samuel, *Nykttra svenskar. Godtemplarrörelsen och den nationella identiteten 1879–1918*, Uppsala 2001, s. 30. Nationella föreställningar eller nationella idéer används i detta paper som synonymer till nationalismen.

⁴ Ehn, Billy., Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar. (red.), "Inledning", *ibid.*, *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*, Stockholm 1999

⁵ Se t.ex. Gellner, Ernst, *Nationalism*, Nora 1999, s. 22–23.

Teoretiker och forskare som Benedict Anderson, Eric Hobsbawm, Miroslav Hroch, Eugene Weber och Ernst Gellner har varit vägledande för många studier om nationsbyggnadsprocessens utveckling under 1800-talet, även gällande merparten av den forskning som studerat svenska förhållanden. Men under senare år har denna bild av nationsbygget som dessa teorier tecknat börjat ställas under debatt. Teorierna har beskyllts för att vara alltför deterministiska och progressionssinriktade. Talande är Oliver Zimmers kritik mot dessa så kallade moderniseringsteorierna, att de förevisar nationsbygget som en "one way street" där ett politiskt centrum successivt integrerar periferin i en ny nationell "högkultur"; särskilt med instrument som allmän skolplikt, standardisering av språk och via de gradvis utvecklade kommunikationerna.⁶

I relation till detta kan man fråga om det verkligen fanns *en* "nationell kultur" under första hälften av 1800-talet? Eller om man hellre skall tala om konkurrerande nationella "kulturer" eller konkurrerande nationella föreställningar. Följaktligen om nationalismen, som den summa föreställningar som gav upphov till ett nationalmedvetande, kunde användas i maktpolitiska syften av olika sociala och politiska grupper, och om den även kunde innefatta olika kontradiktoriska samhällsbilder? Henrik Edgrens avhandling om hur "det svenska" diskuterades i Stockholmspressen mellan 1810 och 1831, talar för att olika politiska läger inte var överens om vad som var svenskt vid denna tid.⁷ Bildningsprojekten under det sena 1700-talet och tidiga 1800-talet kan också illustrera denna problematik.

Att staten ibland förbjöd vissa nationella bildningsprojekt, talar inte minst för att det är mer korrekt att tala om konkurrerande "nationella" kulturer eller föreställningar vid denna tid. Sällskapet för allmänna medborgerliga kunskaper förfäktade och förmedlade exempelvis under slutet av 1700-talet ett svenskt medborgarideal i bjärt kontrast till det statliga gustavianska.⁸ Via tidskriften *Läsning för Lantmän* ville sällskapet bland annat sprida ett medborgerligt tänkesätt till de lägre klasserna i samhället. Dessa idéer gillades inte av överheten och när tryckfriheten inskränktes i samband med Gustav IV Adolfs trontillträde 1798 så upphörde sällskapets praktiska verksamhet.⁹

Ett annat exempel är Carl Christoffer Gjörowell, boktryckare, publicist och även initiativtagare till det av år 1778 grundade Uppfostringssällskapet. 1803 utgav han en svensk översättning av ett tyskt verk med den för sin samtid provokativa titeln *Patriotisk cateches: Läsning för hvar Man, i synnerhet för ungdomen af medel- och arbetsstånden*,

⁶ Zimmer, Oliver, *A Contested Nation. History, Memory and Nationalism in Switzerland, 1761–1891*, Cambridge 2003, s. 2.

⁷ Edgren, Henrik, *Publicitet för medborgarmannavett. Det nationellt svenska i Stockholmstidningarna 1800–1831*, Uppsala 2005, s. 308–309.

⁸ Om den gustavianska nationalismen som bl.a. resulterade i en svensk dräkt och en svensk teater, se (bl.a.) Rangström, Lena, "Gustav III:s svenska dräktprojekt – en nationell reform i tiden, i Karlsson, Åsa & Lindeberg, Bo (red.) *Nationalism och nationell identitet i 1700-talets Sverige*, Uppsala 2002, s. 127–142.

⁹ Sörbom 1971, s. 18–19.

något som kanske bidrog till att verket indrogs av överheten.¹⁰ (Gjörwell själv hade i andra sammanhang alltid förfäktat en rojalistisk patriotism, så kanske titeln avskräckte mer än innehållet.) Syftet med denna bildande skrift var enligt dess utgivare att den skulle verka som en "National-bok" för allmänheten och intensifiera förhållandet mellan konungen och hans medborgare.¹¹ "Patriotismen" likställdes med en samhällslära om gemenskap mellan skattebetalande män, män som erhållit vissa rättigheter och skyldigheter.¹² Detta innebar dock inte egentligen någon kritik mot överheten, snarare skulle bandet mellan kung och folket stärkas via denna samhälleliga patriotism.¹³ Dessa annorlunda, dock inte helt från den officiella linjen urskiljbara, idéer om medborgare i ett borgerligt samhälle och samtidigt kunglig undersåte, var dock radikala nog för att drabbas av den statliga censuren.

Särskilt tydligt blir bilden av konkurrerande nationsbildningsprojekt när man närmar sig 1830- och 40-talen, då de riktigt stora projekten som Stockholms bildningscirkel och Sällskapet för nyttiga kunskapers spridande grundades. Dessa var särskilt riktade till samhällets arbetande klasser – bildningsinitiativen före denna era hade i regel och i praktiken varit riktad åt en läsande medelklasspublik.

Sällskapet för nyttiga kunskapers spridande och Stockholms bildningscirkel har inom forskningen beskrivits som politiskt motsatta, det ena präglad av tidens konservativa och traditionalistiska idéer, det andra av tidens mer reformistiska och borgerligt-liberala.¹⁴ "Nationsbyggarnas" sociala struktur är också något olika. Det största svenska folkbildningsprojektet, Sällskapet för nyttiga kunskapers spridande, var ett ämbetsmän- och prästerskapsdominerat bildningsinitiativ.¹⁵ Föreståndarna för bildningscirkeln hade en helt annan social karaktäristik. Främst kom cirkelns bildande verksamhet att företrädas av vetenskapsmän, banktjänstemän, tidningsmän och låga ämbetsmän.¹⁶ En del av medlemmarna i styrelsen var till och med hantverkargesäller.¹⁷ Men frågan är då om dessa sociala och politiska skillnader fick konsekvenser för vilka slags svenskar de vill bilda?

I det följande skall det visas att de nationella föreställningarna och kunskaperna som konstruerades och spreds av dessa sällskap var olika till sin karaktär.

¹⁰ Pettersson 1992, s. 146.

¹¹ Gjörwell, Carl Christoffer, *Patriotisk cateches: Läsnig för hvar Man, i synnerhet för ungdomen af medel- och arbetsstånden*, Stockholm 1803, s. xiv–xv.

¹² Gjörwell 1803, s. 1–6.

¹³ Gjörwell 1803, s. 6–7, 12, 44–48. Det samhällsideal Gjörwell ville hävda fanns dessutom som illustration på bokens insida: en bikupa där alla arbetsbin tillsammans drar sitt strå till stacken för nationsorganismens bästa.

¹⁴ Johannesson 1982, passim; Sörbom 1971, s. 169, 174. I följande analys använder jag reformistisk och liberal respektive konservativ och traditionalistisk som synonymer för den språkliga variationens skull.

¹⁵ Sörbom 1971, s. 169, 174.

¹⁶ Gamby, Erik, *Per Götrek – och 1800-talets svenska arbetarrörelse*, Stockholm 1978, s. 124, 130.

¹⁷ Styrelsens första sammansättning så den såg ut vid cirkelns grundande (oktober 1845) återfinns i: Ellmin, Johan, *Om Folkets Bildning och Bildningscirkelns i Stockholms Första år*, Stockholm 1847, s. 63.

Nationella skiljaktigheter

Både Sällskapet för nyttiga kunskaper och Stockholms bildningscirkel anknöt sin bildande verksamhet till den nationella saken och båda konstruerade ett *svenskt ideal*. Föreställningen om en "svenskhets" kopplades både hos det reformistiska Stockholms bildningscirkel och hos det traditionsinriktade Sällskapet för nyttiga kunskapers spridande, till idén om människan som medlem av en nation, ett folk eller ett samhälle.

Det svenska idealet, den moraliska förebild som bildningscirkeln ville skapa, var den "*oegennyttiga medborgaren*". Den oegennyttiga medborgaren arbetade för "fosterlandets" och det allmännas väl. Han var skötsam, redlig, nykter, kunde den svenska grammatiken väl och satte andras välmående före sitt eget. Motsatsen, den "egennyttige medborgaren" var den egoistiske, samhällsfrånvända, kriminella och ofta försupne medborgaren.¹⁸ En oegennyttig medborgerlig gemenskap var viktig för att samhället ej skulle omstörtas och den enda vägen mot en sådan var enligt bildningscirkelns förste ordförande, Läkaren Johan Ellmin, en bildning gemensam för alla klasser. Hantverkargesällerna och de arbetande lagren skulle fostras för att inse sin roll i samhället, att de var en del av samhället som svenska medborgare.¹⁹ Sålunda kan man hävda att den liberala cirkeln såg medborgaren som en samhällsmedlem och nationen som en stor medborgerlig gemenskap.

Sällskapet för nyttiga kunskaper relaterade också sin verksamhet till föreställningen om individen som en medborgare, men inte på samma sätt som hos bildningscirkeln. Enligt Carl Anton Ewerlöf²⁰ var sällskapet och dess arbete till för att upplösa "demarkations-linea" mellan de obildade och de bildade klasserna genom att sprida den "medborgerliga andan".²¹ I praktiken handlade det dock inte om att alla människor skulle inneha samma kunskaper; det som sällskapets styrelse

¹⁸ Ellmin 1847, s. 80 f.

¹⁹ Ellmin 1847, s. 37. Ellmin 1847, s. 20. En gemensam bildning och medborgaranda skulle nämligen förhindra utbrott hos en "harmen, oförnuftig och rå människomassa". "Samvetstvånget och vapenstyrkan" skulle inte längre kunna upprätthålla "samhällsordningen", det krävdes en gemensam sak: "ett jämnande mellan samhällsklasserna och undanröjande av åtskilligt, som sårar t.ex. benämningen frälse och ofrälse". Se Ellmin 1847, s. 23, 37.

²⁰ Frans Anton Ewerlöf översatte Lord Broughams folkbildningsskrift till svenska men hälften av skriften utgör en plädering för ett sällskaps startande i Sverige. Ewerlöf utgav skriften så att den via offentligheten skulle diskuteras och kanske sättas i verket. Det var dock Carl af Forsell, inte Ewerlöf själv, som grundade en svensk variant av Sällskapet för nyttiga kunskapers spridande 1835. Sörbom 1971, s. 172–173.

²¹ Ewerlöf, Frans Anton, *Om Folkbildning, af Brougham, Lord-stor-cançler af England. Öfversättning. Med anteckningar om de i England befintliga hantverks-instituterna och sällskapen för nyttiga kunskapers spridande. Samlade under en resa i nämnde land åren 1830–31 af F.A Ewerlöf*, Stockholm 1832, s. 7, 9–10, 104–105.

ansåg vara "nyttiga kunskaper" för just allmogen eller "folket" var det som skulle förmedlas, vilket framgår av sällskapetets antagna stadgar.²²

Sällskapetets vision av en svensk var en man som insåg sin plats i hierarkin och att han hade en särskild uppgift att fylla: att utgöra nationssamhällets rotfästen och ingå i det svenska folket bestående av allmogen. Han var arbetsam, religiös och beredd att strida för sitt fädernesland. Samtidigt var han inte kräsen eller krävde mer än vad som gavs honom. Det medborgerliga sammankopplades med begrepp och värderingar som trevnad, patriotism, religion, moral, seder och bruk samt ökad arbetshåg.²³ Det knöts dock inte till någon form av social gemenskap eller gemenskap i bildning eller kunnande. Snarare likställdes det "patriotiska" eller medborgerliga med en religiös och historisk gemenskap. Med Geijers odalmanideal i minnet så skulle man kunna kalla det traditionalistiska Sällskapet för nyttiga kunskapers spridandes svenska ideal för "odalmanideal" eller "odalmannamedborgaren".²⁴ Idealiet var ett religiöst, patriotiskt och enkelt svenskt folk av karga och rustade lantmän. Man idealiserade den jordbruksarbetande underklassen och sökte integrera den i en romantiskt präglad nationell verklighetsbild där "folket" stod i fokus.

Skillnaderna mellan sällskapen blir ännu tydligare när man närmar sig de nationella läroplanerna; det vill säga vilka kunskaper man ville förmedla till sin publik.

Att Sällskapet för nyttiga kunskapers spridande ville ge folket "nyttiga" kunskaper samt "patriotiska förebilder" att identifiera sig med och kanske som ett fosterländskt moraliskt mål att söka uppnå, fanns uttalat sällskapetets stadgar.²⁵ Här stod också inskrivet att kunskaper skulle spridas gällande "främmande länder och folk", "sedolära och statshushållning" samt berättelser ur "Svenska historien".²⁶

Innehållet i Sällskapet för nyttiga kunskapers spridandes främsta bildningsinstrument, tidskriften *Läsning för folket*, behandlade huvudsakligen jordbruks- och hälsofrågor, moral, hälsa, religion och uppsatser om kultur och geografi.²⁷ Och om man analyserar innehållet i *LjF* under denna tidsperiod med fokus på de nationella föreställningar, så visar det sig att idéer eller information om nationen och det nationella, sammankopplades med nästan alla dessa teman. Många av de uppsatser som publicerades i *LjF* syftade till att lära folket om hur deras nation var beskaffad och hur världen bestod av olika nationer och folk. Bland annat handlar ett flertal berättelser och reportage om hur landet ser ut rent geografiskt och vilken som var det svenska folkets historia – information genom vilken nationen

²² "Stadgar för Sällskapet till nyttiga kunskapers spridande", *Läsning för folket (LjF)*, 1834:1, s. 2. [osign.]

²³ "Stadgar för Sällskapet till nyttiga kunskapers spridande § 2", *LjF*, 1834:1, s. 2. [osign.]

²⁴ Här kan man erinra om vad Geijer skrev i dikten Odalbonden: "Mig mycket lärdom ej är tung, jag vet blott, vad är mitt".

²⁵ Denna tidskrift kom att bli sällskapetets främsta bildningsinstrument.

²⁶ "Stadgar för Sällskapet till nyttiga kunskapers spridande. § 2", *LjF*, 1834:1, s. 2.

²⁷ Se Sörbom 1971, s. 170.

visades upp och medvetandegjordes.²⁸ Historiens identitetsskapande och ideologiöverförande kraft har framhävts av många nationalismforskare. Och just nationella historiekonstruktioner utgjorde en tämligen stor del av *LjF* och den förekom i allt från berättelser till sånger.

Att folket skulle lära sig "sin historia" var en viktig del av båda bildningsprojektens agenda. De historiska skildringarna i *LjF* behandlade framför allt de gamla kungarnas befrielse av Sverige från danskt förtryck och hur den stora massan av folket stod bakom sin kung. Stormaktstiden, kungarna och särskilt Gustav Vasas upptåg i Dalarna, var återkommande teman. Det "svenska folket" framställdes som varande i symbios med den av Gud sanktionerade konungamakten.²⁹ Denna historieskrivning fokuserade sålunda "folket", allmogen, och konungarnas historiska enighet.³⁰ "Folket" av odalmän och dess konungar framställdes som en obrytbar enhet, men med olika speciella roller i nationssamhället, där bönderna utgjorde nationens rotfästen och hade rollen av byggare och arbetare.

Liknande föreställningar återkommer i många så kallade "hjeltesagor" och andra uppbyggliga berättelser, vars uttalade syfte var att påverka och dana "folk-karakteren" och nära den "folkanda" som via dessa berättelser skulle stärkas genom att väcka "känslor som inverka på karakterens sanna och ädla utveckling".³¹ Bland de känslor som skulle stärkas fanns givetvis de fosterländska känslorna, striden för folkets frihet och självständighet och en vilja att alltid offra sig för hemlandets bästa. Men att vara en god husbonde som tog sitt ansvar över sin familj, sina tjänare och sitt arbete skildrades också som ett svenskt moraliskt ideal i en del berättelser.³²

Över lag är de nationella föreställningarna som genomsyrar *LjF* tämligen "opolitiska" och särskilt inriktade på den befolkning man ville nå. Begrepp som "medborgare" förekommer sällan och politiska, samhällseliga eller sociala spörsmål ventileras inte över huvud taget. Främst kretsar den nationella tematiken kring begreppsparet "Gud och Fäderneslandet" samt kring hur en svensk bonde skulle förhålla sig till nationssamhället och se sig själv som medlem i ett svenskt folk. Det traditionalistiska sällskapet använder sällan begreppet fosterlandet i betydelse samhällsenhet. Oftast används begreppet fädernesland, där den historiskt

²⁸ Se t.ex. "Skildringar ur Svenska folkets historia", *LjF* 1851:3, s. 206–230 [osign.]; "Om svenska Lappmarken och dess invånare", *LjF* 1851:2, s. 120 ff. [osign.] Både de historiska, religiösa och de moraliska berättelserna relaterade det svenska, nationella eller medborgerliga till viljan att arbeta för fäderneslandet, troheten till övermakten och att vara en god husbonde som tog sitt ansvar över sin familj, sina tjänare och sitt arbete.

²⁹ Se t.ex. "En svensk Folk-visa...", *LjF* 1843:3, s. 286–288 [osign.]; "Svensk Bonde-visa", *LjF* 1842:2 [sign. B–tr], s. 187.

³⁰ Se t.ex. Sångtexterna och dikterna med historiskt innehåll: "Folksång för allmogen", *LjF* 1838:3, s. 287 [sign. D.]; "Nyårs-morgon 1840", *LjF* 1840:1, s. 3 f. [osign.]

³¹ "Hjeltesagor från Skandinaviens fornålder", *LjF* 1856:1, s. 30 f. [osign.]

³² "Hjeltesagor från Skandinaviens fornålder", *LjF* 1856:1, s. 31. [osign.]

impregnerade jorden och territoriet – ”fosterbygden” – är ledorden.³³ I förstone var det den religiösa, historiska och sedesgemenskapen som lyftes fram som nationens bindemedel när sällskapet skulle bilda svenskar.

Om vi ser till Stockholms bildningscirkels läroplan så var den av en helt annan karaktär än det traditionalistiska sällskapet. Det var i huvudsak det bildande föredraget som skulle dominera som undervisningsform inom cirkeln. Föredragsverksamheten var inriktad på allt från historia till kemi och man kan se ett mönster i ämnesval som skiljer sig från det traditionalistiska sällskapet. Nationell poesi, sångstycken, historier och skaldestycken var vanligt liksom hos Sällskapet för nyttiga kunskapers spridande, men det utgjorde inte hela bildningen. Främst kretsade cirkelns bildning kring ämnen som teknik, astronomi, fysik, kemi och medicin, men även moraliska frågor avhandlades. Däribland kan nämnas föredrag om kemins historik, elektricitet, förbränningsteorier, telegraflära, människokroppens byggnad, ”moraliska föredrag” och medicinens historia,³⁴ ämnen som inte återfunnits i någon stor utsträckning i *LjF*. Den enda vetenskapliga inriktningen i *LjF* syftade i utilitistisk anda till att effektivisera jordbruket. Men det fanns också skillnader mellan vilket innehåll som till synes gemensamma ämnesområden fylldes med.

Om man jämför de nationella historiekonstruktionerna som bildningscirkeln förmedlade med det traditionalistiska sällskapet, så ser man att det finns tydliga skillnader. Medan *LjF* förmedlade en historia om folket och konungarna i symbios, så blickade cirkeln tillbaka mot en ”fornordisk frihet” – en frihet ”folket” nu åter hade ”erövrat”. Cirkeln identifierade sin svenskhet och sin historia med den fornordiska mytologin snarare än det stormaktstida Sverige och krigarkonungarna. Exempelvis företog cirkeln en historisk lustresa till Uppsala högar för att hylla, besjunga, blota och dikta till de gamla asagudarnas ära.³⁵

Men den största skillnaden var dock att cirkeln hade en politisk och samhälllig bildning på sitt program, detta hade inte det traditionalistiska sällskapet. Det traditionalistiska sällskapet präglades av patriarkala föreställningar om att varje individ och varje folkklass hade sin givna plats i nationsorganismen. I relation till detta så skulle cirkelns reformistiska läroplan kunna kallas för ”samhällsintegrerande” – detta var åtminstone deras vilja. Målet var nämligen att införliva underklassen i den bildade klassens värderingar, inte att förstärka en redan

³³ Se t.ex. artikeln "Fäderneslandet", *LjF* 1868:2, s. 184. [osign.] Se bl.a. "Hufwud, hierta och Arbetsförmåga", *LjF* 1851:4, ss. 362, 369–371. [sign. "Af en arbetare".] Sentimentaliteten kring begrepp som "fädernesland" och "hembygd" återkommer ofta i bildningsmaterialet. Så här beskriver en artikel hur man känner (eller kanske bör känna) inför sitt fädernesland: "Du tillhörde detsamma med kropp och själ, och fäderneslandet slöt sig till dig; du var en del deraf, ditt hopp att få lefwa i detsamma och att få dö för detsamma [...] Är det fattigt så arbeta på att göra det rikare; det är derföre du bör lefwa", se "Fäderneslandet", *LjF* 1868:2, s. 184. [osign.] Detta är ytterligare ett exempel på hur arbetsamheten inskärptes liksom uppmaningen att ge sitt liv för sin fosterjord.

³⁴ Ellmin 1847, ss. 51–54.

³⁵ Dikterna som upplästs vid högarna återgavs av det liberala Aftonbladet som noga följde cirkelns arbete. Se den osignerade artikeln "Upsala", *Aftonbladet* 1850-08-06.

befintlig social skiktning på ett kulturellt eller ideologisk plan. Den gemensamma, allmänna, fostran skulle dessutom alla kunna ta del av; tjänstepigor, timmermän, överstar, husmödrar och husbönder skulle gemensamt lyssna till bildande föredrag liksom de i kyrkan gemensamt hörde en predikan.³⁶ Bildningen skulle "återuppliva" ett annat Sverige och förmedla en "nationalanda" som inte slumrade, en mer medborgerlig sådan, och denna nationalanda "skulle sprida sig till alla klasser av folket".³⁷ Cirkeln skulle sålunda vara till för alla och förmedla allmängiltiga samhällseliga kunskaper, men också en bildning som lärde underklassen hur de själva kunde förändra deras sociala och politiska situation, något man också anknöt till det medborgerligt nationella. Bland annat ansåg man det viktigt att det arbetande folket själva skulle lära sig att verka i samhället genom att starta egna arbetare-associationer. Genom att lära sig att fungera i ett sällskap, skulle de lära sig att fungera i samhällslivet på ett moraliskt korrekt sätt.³⁸

Cirkeln beskrevs ofta av upphovsmännen som något nytt i förhållande till det man kallade "den äldre grundidén". Den mer praktiska uppfostran, de nyttiga kunskaperna, skulle vägas upp med en mer moralisk fostran som främst skulle ske genom att den obildade klassen och den bildade skulle umgås.³⁹ Det var dock, som stadgarna förtäljer, medlemmar ur den bildade klassen som skulle handha bildningen.⁴⁰ Tillsammans skulle det nationella, exempelvis i form av körer, gillen eller lustresor, utövas och ena samhällsklasserna. På bildningsprogrammet stod till exempel "gillen" och festtillfällen där denna socialintegrerande nationalism omsattes i praktisk handling i form av "svensk folkdans",⁴¹ som ett led i att träna den obildade i att verka i den samhällseliga gemenskap man kallade fosterlandet.

Sammanfattningsvis så fanns det alltså ganska stora skillnader mellan dessa projekt gällande hur de konstruerade nationella föreställningar och vilka kunskaper som skulle förmedlas. Den mer liberala bildningscirkeln försökte att skapa en medborgarsvensk som hade de kunskaper som behövdes för att klara sig i ett borgerligt samhälle där individualismen var grundstenen. Detta innefattade bland annat politiska, sociala, tekniska, naturvetenskapliga och historiska kunskaper. Och en samhällselig moral där social enighet var ledordet. De konstruerade sålunda ett nationalmedvetande som i realiteten innebar ett införlivande i borgerliga nationella kulturella värderingar.⁴²

³⁶ Ellmin 1847, s. 78.

³⁷ Sven Heurlins föredrag "Gesällernas ställning" återfinns i Ellmin 1847, s. 71. Citatet, s. 71.

³⁸ Hedlund, Sven A, *Om arbetare-associationer. Föredrag hållet i Stockholms bildningscirkel den 18 jan. 1852*, Stockholm 1852, ss. 3–10.

³⁹ Ellmin 1847, s. 72. Att interaktion mellan samhällsklasserna var ett mål står skrivet i stadgarna, se Ellmin 1847, s. 64–65.

⁴⁰ Ellmin 1847, s. 65.

⁴¹ Om gillet på Brunkebergshotellet och dess bildande föredrag och program, se "Bildningscirkeln", *AB 1847–03–01*. [osign.] Jmf Johannesson 1982, s. 72.

⁴² Jmf Johannesson 1982, s. 88.

Det mer traditionalistiska sällskapet spred nationella föreställningar som var grundade i en bild av samhället som en nationsorganism, där svenskheten kopplades till en kulturell och religiös gemenskap snarare än en politisk eller samhällelig. Den svenska medborgaren, eller "folket", skulle i detta samhälle veta sin plats och arbeta för det gemensammas bästa. Hans, eller snarare folkklassens, kunskaper skulle ej vara densamma som de bildade skiktens, snarare skulle de olika färdigheterna komplettera varandra. Odal mannen skulle känna till brottstycken om svenska folkets historia, fostras i en religiös moralisk patriotism och i jordbrukstekniska kunskaper. Detta mer traditionsinriktade och ämbetsmannacentrerade sällskap konstruerade således ett nationalmedvetande som präglades av konservativa – närmast korporationsinriktade – nationella kulturella praktiker och värden.

Slutord

Med all önskad tydlighet var tidens "bildningsprojekt" en del av ett större nationsbyggande projekt, och dessa exemplifierande nedslag talar i min mening för att en studie som fokuserar de ovan analyserade och liknande bildningsprojekt, kan ge oss ny kunskap om hur ett nationellt medvetande skapades och konstruerades under denna flyktiga tid.

Med mina empiriska exempel har jag vilja visa att motsatta nationella projekt förekom under en och samma tid, och att dessa dessutom hade olika sociala karaktäristik. Jag har därmed visat att nationsformeringsprocessens utveckling kantades av olika "nationsbyggare" som alla ville vara med och "bilda svenskar". I min mening är detta något som talar för att nationsformeringsprocessen, i ett bredare teoretiskt perspektiv, bör betraktas som en kamp om tolkningsföreträdet över det nationella medvetandet och inte som en "one way street" eller ett enhetligt förlopp.